

Móricz, a tovább élő

Hamar Péter, Kápolnai Iván és Szilágyi Zsófia könyveiről

Négy könyv, három szerző, s mind Móriczról értekeznek. Az egyikük, Kápolnai Iván azonban nem Zsig-

mondáról, hanem Miklósról, az író hét és fél évvel fiatalabb öccséről, akinek irodalomtörténeti vonatkozású munkáit a két kötetrel előálló Hamar Péter is szóba hozza, többnyire elmarasztalóan. Őt viszont Szilágyi Zsófia bírálja, igaz, csupán egyetlen egy mozzanat miatt. Ezért – és mert egy kivételével mind egyik könyv ugyanabban az évben jelent meg, azaz nagyjából egy időben készülhettek – aligha állítható, napjaink kedvelt képies kifejezésével, hogy olvasnák egymást. Móricz Zsigmond műveit és a róluk szerzett szakirodalmat is csak alig, ami ebben az esetben nem restségre, felületességre vall, hanem tudatoságra, többnyire egy szándékosan leszűkített részfeladat minél alaposabb elvégzésére. Az aprómunka itt zömmel filológiai jellegű s nem esztétikai-poétikai természetű. Nyomozás inkább, mint elemzés. Tények, adatok kutatása, életrajzi események, esetek rögzítése és összeillesztése, s mindezeknek a művek teremtett világával való egyeztetése, szembesítése. Mintha a valóságos szerző magánéletének titkai izgalmasabbak volnának az írói alkotásénál, a művek helyett vonzóbb lenne az ember közelébe jutni. Ez az igyekezet, természetesen, más és más arányban mutatkozik meg. De megmutatkozik.

Még a mind közül leggazdagabb és legszínesebb válogatás, *A tovább élő Móricz* szerzője, Szilágyi Zsófia esetében is, aki aligha az irodalomtudományban uralkodó személytelen hangvétel ellenében, aligha az objektivitás eszményét tagadva vált nem egy helyen üdvö-

KALLIGRAM KIADÓ, 2009;
KSH KÖNYVTÁR, 2008;
KAIROSZ KIADÓ, 2007,
2008

zítően személyes stílusra, hogy például önnön családjának bizalmas históriáival leljen meg. Ám nemcsak – mint mond-

ja – Móricz és a saját családja kapcsolódásának „különös, tarka labirintus”-ába vezet el, nemcsak annak az emlékkönyvnek néz utána, amely őrzi a dédnagymamájának, Kálmán Bellának írott Móricz-verset, egy futó udvarlás halvány nyomát. Ahol ez a kisújszállási történet, benne főleg a *Forr a bor* helyi fogadtatásának históriáival, megjelent, annak az egész ciklusnak a „Személyes nyomozás az irodalom történetében” címet adta. Itt tárgyalja, igen élvezetesen, Móricz álneveit és álarcait, a jobbára hagyatékban maradt, kiadatlan, „különböző státusú” szövegek, főleg az úgynevezett Tükör-kötetek alapján, azt a meghökkenítő s bizonyára túlzó véleményt ugratva ki, hogy a „hivatalos” irodalmisággal szemben ezek lehetnek majd – mondjuk a kortárs irodalom „felől” olvasva – „új Móricz-képünk központi darabjai”. Hogy a nyilvánosság és az intimitás, az irodalom és az „irodalom alatti” világ ellentétére épülő szövegek vennék át, példának okáért, a novellák vagy az Erdély-trilógia s annyi más regény helyét? Nos, ez éppúgy személyes meggyőződés vagy vágy dolga, mint másutt az iskolás korban olvasott kötelező, a *Légy jó mindhalálig* ásitó egyhangúságát emlegetni. Kedvesen családias hangulatú, ahogy Móricz és a sport kapcsán, a test kiművelése és a műveltség szembeállításának lassú megváltozásáról, a szellemi munka „termékeit” felváltó mérkőzésekről, rekordokról írva nem bírja megállni, hogy ne jegyezze meg, a kisújszállási gimnáziumban, ahová Móricz is járt, a tornaórák bevezetése az ő úkapja érde-

[Szemle]

me volt. Ugyancsak az újdonság erejével hat a szemérmes beszéd mibenlétének, illetve a káromkodásnak az elemzési szemponttá emelése, különösen, hogy más költők, írók példái is bizonyítja, a tabuszavak kimondása az ősi, pogány magyar nyelv hagyományában gyökerezik. Kevésbé kapcsolódik az íróhoz, bár a töredékben maradt s igen ritkán emlegetett regénye, a *Jószerecsét* történelmi hátterét is megvilágítja a „*Különös, különös nyáréjszaka volt*”. Gavriilo Princip merényletének, illetve a háború kitörésének (aminek dátuma tévesen szerepel, 1914. június 28-ával – a hadüzenet csak egy hónappal később történt meg) világirodalmi megjelenítéseit veti össze, nemcsak a Monarchia, hanem általában az életvilágok általános felbomlását kísérve nyomom. Még bővíthette is volna a vizsgálatba bevont alkotások körét. Ha szóba hozza, okkal, a *Svejk*et, akkor a hasonló kezdetű s szemléletű Markovits Rodion-regény, a *Szibériai garnizon* is megérdemelte volna a figyelmet. Akárcsak Kuncz Aladárnak a francia internált-ságról készült feljegyzései, a *Fekete kolostor*, de tán még Berde Mária regénye, a *Tüzes kemece* is. Ötletes és okos az alcímeivel is (Pygmalion és Galathea, illetve Brand, bulvár és az Árvácska) figyelmet ébresztő *Csibe és Apuka*, amely ugyanúgy író és modell viszonyát vizsgálja, mint Hamar Péter *Móricz Zsigmond utolsó szerelme*. Meggyőzően érvel itt is cseppet sem szokványos állítását bizonyítandó, hogy Móricz számára az írás, az alkotói tevékenység a nemi vággyal, a szexuális izgalommal – nemhogy rokon, de – azonos. Hasonló hitellel és erővel tanúskodik amellet – visszafogottan bár, de mégis vitázva Balassa Péterrel –, hogy az *Árvácska* nem az „oral history” esete, nem egy interjúsorozat lejegyzett változata, hanem nagyon is megtervezett, mestersen szerkesztett alkotás. Nemcsak ehhez kapcsolódva, hanem más alkalommal is hangsúlyozza – megint csak vitázva némiképp, leginkább tán Szirák Péterrel –, hogy a művek szöveg- és világszerűsége egyrészt nem feltétlenül ellentétes egymással, másrészt ennek alapján nemigen tagolható újabb prózairodalmunk története sem. Ahogy az olvasásmódok

esetében igen is számításba veszi a befogadó szellemi, lelki alkatát, személyes érintettségét, ugyanúgy a művek világának teremtését, létrehozását tekintve sem feledkeznek el a szövegek írói alakításának nyilvánvalóan személyes jellegéről, ami túl a nyelv irányán és irányításán, akár az életrajzi esetek, élmények áttételében is megmutatkozhat. Újra meg újra visszajut tehát Szilágyi Zsófia oda, hogy a személyességhez való viszonyról értekezzék, mint teszi ezt az elmúlt huszonöt év irodalmának és irodalomtörténetének áttekintésében a *Lávaömlés vagy hídláb?* A furcsa cím a Mészöly Miklóssal „párbeszédkíséret”-et folytató Szigeti Lászlótól való, aki egy helyen úgy határozza meg partnere alkotói karakterét, hogy szemben azokkal, akiket az alkotói ént előtérbe helyező „lávaömlésű szubjektivitás” jellemez, őnála az önéletrajzi elemek legfeljebb „víz alá rejtett hídlábak”. Ismét nem ez az egyetlen hely, ahol nyomatékkal hangzik, hogy az eltérés, a különbség nincs összefüggésben az értékkel, esztétikai minőség teremthető mindkét módon, mindkét felfogás, elképzelés érvényt szerezhet magának. A hatalmas anyagot és (elemző) apparátust mozgató dolgozat az önéletrajzok esetében is a megszakítottság és a folytonosság kettősségében gondolkodik, a klasszikusoktól, Kassáktól és Máraitól Vas Istvánon át például Györe Balázs vagy Balázs Attiláig, Garaczi Lászlóig jutva el. (Kár, hogy Szávai János lajstromát nem egészíti ki a mások által is csak elvétve hivatkozott két Párizs-regény szerzőivel, Szomorj Dezsővel és Hevesi Andrással, illetve a kisebbségi irodalmainkból Nyirő Józseffel és Szántó Györggyel, továbbá Herceg Jánossal.)

Nagy nyugalommal, higgadt okossággal tárgyalja ugyanitt a valóság kérdését, a műben megjelenő – szégyelltt szóval: ábrázolt – világ vonatkozásait, életfedezetét. Hangzatos – kölcsönzött – az alcím: „kirohad a referencia”, s bár szemléletes példákat hoz fel, Kosztolányi *Esti Kormélj*át is, mégiscsak természetes és megszüntethetetlen olvasásmód a valóságvonatkozások keresése, az emberi lételjelenség jeleinek kutatása, felfedezésének reménye. Ama rohadás tényét nem ta-

gadva tanáros bölcsességgel nyugtázza, hogy a referencialitás érzékelése nemcsak időben, hanem térben is eltérhet egymástól. Nem utolsósorban pedig különbözhet mind az író, mind a befogadó mentalitása, karaktere, élettapasztalata, mi több, alapélménye szerint. Miként ezt a „Nincs paraszt, csak író van” című tanulmány, Oravecz Imre és Móricz munkáit összevetve óvatos bátorsággal latolgatja, mondván, egy-egy mű értelmezése során lehetne a származás boncolgatása „már messze meghaladott, éppen ezért kiiktatandó szempont” – ám az írásmódot és a műben felépített világot, a hősokeket is (nemcsak befolyásolja, de) meghatározza, hogy „milyen alapélménnyel is rendelkezik a szerző”.

Az alapélmény tisztázása, megragadása mondhatni alapeszméje a kötetnek, főleg azt tisztázandó, hogy Móricz paraszti gyökerű-e, s parasztírónak tekinthető-e. A válasz egyértelműen: nem. Igazolásként magától Móricztól idézi, mennyire letaglóztta, amikor világossá vált előtte a szegény sorból származás legendája. De támaszkodik Erdei Ferenc korai, az 1945-ös emlékkönyvbe írott szavaira is, melyek szerint az író „a paraszti emigrációban élő középosztályi-ságban nevelkedett föl”. Így erősödik föl az a talán legegység Miklóstól, az öcstől eredő gondolat, hogy Móricz majd csak felnőtt korában, a századelőn, néprajzi gyűjtőútja során ismeri meg a paraszti s a falusi életet. Ami, bármennyire is sűrűn hivatkozott vélekedés, mégiscsak kétségeket támaszt. A csécsi, a túristvándi, a prügyi gyermekkor miatt (elzárva élt volt a világtól?). S ami az *Életem regénye* summája, hogy tízéves koráig megtörtént vele minden, ami fontos, lényeges („több történt velem, mint azóta ötven év alatt”). Kérdés, persze, a ma irodalomtörténészét miért foglalkoztatja oly annyira, vagy ahogyan szereti mondani, *messze* jobban mindenki másnál ez.

Az okok közül csak az egyik szakmai: az életművet kiemelni mintegy abból a skatulyából, ahová a szocialista időszak kutatói

rakták. Mindenekelőtt – vissza-visszatérően – Czine Mihályt és Nagy Pétert kárhoztatja. Párban, együtt emlegetve őket – meg se próbál különbséget tenni sem teljesítményük értéke, monográfiáik minősége között, sem pedig annak alapján, hogy kinek milyen szerepe volt, lehetett a kétségkívül egyoldalú, torz Móricz-kép kialakításában. Olvasásszociológiai felmérések híján feltételezhető, hogy az 1953-as Nagy írta, majd később újraírta, átdolgozta köteté a főszerep, hogy páratlan módon ez nyomta rá a bélyegét körülbelül egy fél évszázad irodalomértésére, felfogására. Ugyancsak elképzelhető, hogy Czine Mihály könyvének, könyveinek hatása tartós, szüntelen. Hogy – miként a „Nálunk senki sem egészen az, ami” című dolgozat Háy Jánost és Móriczot összekapcsolva egyetértően állítja – a valóságtükröző, ráadásul a „népi sorsot” tematizáló próza „érdektelenné” változásában ő lenne a fő ludas. Hogy a régóta tartó újabb időkben folyvást „a realista, társadalmi sorskérdéseket boncolgató irodalomba nyomjuk vissza” a máskülönben árnyaltabb olvasást kívánó írókat. Az is lehet azonban, hogy az olvasók a szocializmus korában sem monográfiák téziseit tanulmányozván formálták meg egy-egy író portréját. Hogy talán a középiskolai tankönyvek szerzői legalább annyira felelősek lehetnek, mint egyéb más tegnapi s mai kánonformázók.

A másik ok társadalomtörténeti, néprajzi háttérű, s azzal az érdeklődéssel függhet össze, amely több ifjú irodalomtörténészt a falu, a paraszti élet felé fordított. Örvedes, mert hisz az elemzéseket színesítő, a nézőpontokat szaporító szemléleti változás ez, még ha olykor-olykor szinte doktriner állításokhoz vezet is. Olyasmiről van szó ez esetben, mint amit meglepő módon az erdélyi magyar irodalomban is mind többször olvashatni – például az idén százéves Horváth István művészetéről –, hogy a falusi élet fogalma „teljes értelemváltozáson ment át”, azaz megváltozott a jelentése, mert a földdel való egység helyett a természetvédelem és a hobbitvekenységként

[Szemle]

értett turistáskodás jelenti a természettel való kapcsolatot. Szilágyi Zsófia nem ilyen léttől elvonatkoztatott, noha bizonyosan kevesebb kaszával, sőt sarlóval arató földművest, tehenes szekeret láthatott, ha látott egyáltalán, mint kolozsvári kollégája. Ennek ellenére hasonlóképp fogalmaz, nem amikor a falu – ezek szerint mégiscsak létező – mitikus teljességéről beszél, hanem amikor az archaikus rend és az idegen világgal szembeni védelem hiánya után kijelenti, hogy a falu elvesztette „szerves kapcsolatát a földdel”, ezért olyan helyé vált, ahonnan mindenki szabadulni akar. A paraszti világ szerinte is – hivatkozik mély egyetértéssel egy kollégájára – eredendően pusztulásra van ítélve, méghozzá azért, mert – egyedül ezt a világot, egyedül a parasztságot jellemezné ez? – „a szerzés és az örökítés a középontja”. Nyilván nincs tér itt részletesebben érvelni amellet, hogy talán nem végérvényes változás az, ami – mondjuk így – a vidék terepén s a mezőgazdaságban a szocialista „átszervezés” idején, főként meg a rendszerváltoztatás óta történt. Hiszen ha ezt a világot csakugyan „eredendő önlényege, belső struktúrája ítéli halálra”, mint ezt a szerző idézi, akkor vajon a nyugat-európai falvaknak más az önlényegük és struktúrájuk? Ott ezért nincsenek megműveletlen földek, szőlők, tenyérnyiek is alig, nem hogy végeláthatatlan parcellák, tájegységnyi területek – ott megmaradt a földdel való egység? S meg egyén és közösség egymásra utaltsága, a kalákás segítőszellem, az ismeretség (s nem az ismertség) adta ítélkezés biztonsága? Csak azokat az állításokat felerősítve is, amikkel az Oravecz-fejezet számol: Móricz már 1910-ben Hollandia földművelését, később, a népi írókkal együtt a dán szövetkezeti gazdálkodást tekintette (volna) mintájának; a *Szajla én vagyok!* valomástevője közelebbi példára utal, miután írói hitvallásként hangsúlyozza az elkötelezettséget, az „Igenis állást kell foglalni, meg kell mondani, mi a jó, mi a rossz” Móricztól is hangoztatott lelkiismereti parancsát. Szülőfaluja romlását, a földművelés

megszűntét rögzítve merül föl benne, hogy „máshol kinőtt valami az eltűnő életformákból – elég átmenni Ausztriába, már a házakon, az architektúrán is látszik –, nálunk nem”. Nem afelé haladunk, de majd itt is ki kell nőnie valaminek, s itt is fel kell nőniük valakiknek, akik szerves kapcsolatot ápolnak a földdel.

Legalább annyira szerveset, mint ahogy egy-egy kortárs író munkássága vagy inkább néhány munkája is kapcsolatot teremt Móricz életművével. Grecsó Krisztián, Tar Sándor, Nádas Péter prózáján túl a már emlegetett Háy János és Oravecz könyveit veszi mintául, azt tartva és még inkább remélve, hogy a realista parasztíróként számon tartott klasszikusunk tovább élését segíthetik ezek is. Hogy Grecsóék „felől” fogják-e olvasni vagy újraolvasni Móriczt, ez iránt vagy ezzel szemben eloszlatathatatlank a kétségek. Az azonban kétségtelen, hogy Szilágyi Zsófia könyve a Móricz-irodalom értékálló darabja.

* * *

Egy statisztikus, irodalomtudós, szerkesztő, nyomdász, gazdaság- és társadalomkutató életműve – Kápolnai Iván ezt a hosszú alcímet adta könyvének, s *Móricz Miklóst* ehhez illoen szinte polihisztorként mutatja be. Akihez hasonlítja, a reformkor írója, egyszerűsmind gazdasági-társadalmi szakembere, tudósa: Fáy András, az Első Hazai Takarékpénztár megalapítója, az első magyarországi halandósági tábla megalkotója. Szemere Pál a „haza mindenese”-nek nevezte, Mikszáth pedig így írt róla: „Ha Széchenyi István nincs, őt illeti a »legnagyobb magyar« titulusa, ha Deák nincs, ő nevezhető a »haza bölcsé«-nek, így azonban maradt végül a »haza mindenese«”. Noha a monográfus némileg túlzónak találja e minősítést, még se igen száll a felső fok alá Móricz öccsét méltatva sem. Sok tekintetben Fáyhoz hasonló szellemi-lelki alkatúnak véli, jelentős társadalomtudósnak és újságírónak, mindezekelött azonban statisztikusnak, jóllehet szerinte ma már csak az irodalomtudomány

tartja számon a több mint negyven évvel ezelőtt megjelent két kötete, a *Móricz Zsigmond indulása*, illetve a *Móricz Zsigmond érkezése* miatt. Ez az állítás magába rejti, persze, Kápolnai Iván elégedetlenségét és értetlenségét is: hogy lehet az, hogy hősenek halálában sem jut külön sors, mint életében jutott. Hogy lehet, kérdezhetné, hogy az a két vaskos kötet, a *Válogatott tanulmányok*, amelyhez előszót írt (Bp., 2003–2004, KSH Levéltára), nem vert erős visszhangot, mintha éppúgy az elhallgatás jutna osztályrészéül, miképp a szerző elhunytának is, hiszen még a *Statisztikai Szemle* sem közölt nekrológot róla, hiába szerkesztette több mint egy évtizeden át a világon az első s valószínűleg egyetlen statisztikai napilapot. A monográfia célja tehát, kimondva-kimondatlanul is, a jóvátétel, amelynek hevét alighanem munkatársi, esetleg mester-tanítványi kapcsolat, barátság is erősíthette. Ezért zárulhat a könyv mintegy felhívással: ez az enciklopédikus műveltségű, egyéniségében a kivételes intellektuális és morális értékeket szervesen ötvöző tudós és író feltétlen tiszteletet és megbecsülést érdemel, „ideálokban megfogyatkozott világunkban követendő például szolgálhat”.

A személyes kötődés több mindenben megnyilvánulhat. Legelőbb abban, ami tudományos munkában szokatlan: hőset gyakran csak a keresztnévén említi. Az elfogultság újabb jele lehet, hogy a bátytal való összehasonlításból rendre őt hozza ki győztesnek, kedvezőbb színben tüntetve fel. Sorban az első, hogy elvégezte az egyetemet, Kolozsvárott államtudományi doktorátust szerzett, „ellentétben Zsigmond bátyjával, aki csak megkezdte felsőfokú tanulmányait – egymást követően három szakon is –, de egyiket sem fejezte be”. Ehhez kapcsolódó vélemény, hogy apjuk sokat aggodalmaskodott a tanulni sem szerető elsőszülött fia jövője miatt, és „sokkal inkább bizakodott kötelességtudó, tanulni szerető Miklós fiában, aki kivételes munkabírással, kitartó szorgalommal kibontakoztatta sokoldalú szellemi képességeit”. Aztán, ami a legfur-

csább érvelés: Zsigmondnak a *Nyugatban* csak hosszas kísérletezés, érlelődés után, 29 éves korában jelent meg a magára találását jelző *Hét krajcárja*, Miklós „írását viszont már 24 éves korában” közölte a folyóirat. Ott van továbbá a talán legsúlyosabb ügy, az 1919-ben özvegyen maradt édesanya gondja: a báty szigorú ítélete szerint „szerencsétlen, lehetetlen egyénisége” miatt nem tudott meglenni a menyével, az öcs szerint viszont épp Janka hajtotta „az öngyilkosság gondolatába”. Mindezek miatt „nagyon meglazult” a két testvér kapcsolata, ám hogy ezért kit terhel inkább felelősség, erre megint mintha kissé elfogult volna a felelet. Egy a bátyhoz küldött levéllel kapcsolatban ugyanis felvethető volna: hogy támogatta és sokszor tartotta is ő az édesanyjukat „éveken át”, ha 1921-ben vette magához, 1923 nyarán viszont már Brassóban lakik, nélküle, a *Brassói Lapok* szerkesztőjeként. Hány év, hány hónap ez? És ha a bátyjára hárítja a felelősséget anyjuk nélkülözései miatt, akkor vajon nem megfutamodás-e a feleségével együtt itthagyni az országot? A monográfia mindenesetre a „testvér- és család szerető, melegszívű Miklós” egyik, 1923 végén írt levelét idézi: „Zsiga sohasem tagadja meg magát... Nem tudja, mit jelent egy fedél alatt lakni valakivel huzamosan... Nagyon kényelmes dolog neki a maga adósságát mással fizettetni ki...” E vádaskodással felérő rosszállásnak megvolt a következménye közöttük: több évig tartó némaság. Amit 1926-ban az öcs egy levéllel tör meg, tudatván, befejezte első regényét, s további tervei vannak, például utópisztikus-fantasztikus művek létrehozására. Önbizalmát növelhette, hogy közben a PEN Klub tagja lett, noha Kápolnai Iván se tud egyetlen egy megjelent szépirodalmi munkájáról sem, az emlegetett, de talán félbemaradt regényt is beleértve. A monográfus vele született vállalkozási hajlamokat emleget, ám ha kissé szigorúbb, akkor azzal a jelzővel is illethette volna, amit Gulyás Pál aggatott Németh Lászlóra: tervhalmozó. Mert csak ez idő tájt, a húszas években

[Szemle]

is a regények mellett tudományos kiadványsorozat indításáról ábrándozik, vállalná egy francia szerzőpáros közgazdasági művének fordítását, de a szövetkezetek kétkötetes monográfiáját is elkészítené. Hasonlóképpen a kisebbségi kérdés kézikönyvét, aztán az erdélyi magyarság történetét, minek utána, a 200 ívre terjedő kész tervét követően, pihenésül ifjúsági sorozatba kezdene olyan címekkel, mint *A gép lelke*, *a Szent az élet*, *A művész beszél*. Az egész – fejt ki – már készen van benne „elgondolásban, csak meg kell írni”. Igen, az írás, a megírás – a napilap két órányi munkájára is sajnálja lassan az erejét, miközben már ő biztatja a bátyját, látogassa meg őket, a román lapok úgyis nagyon rokonszenveznek vele. S általában is „majdnem teljes szabadságban” élnek. Ennek tényeit csak magukra, a családjára nézve sorolja elő, s nem a kisebbségi magyarságra vonatkoztatva – itt az tűnik fel, ami talán naivitásnak, talán teoretikus elgondolásnak minősíthető, hogy kidolgozva a *Bukaresti Magyar Hírlap* programját, az újságot minden kormánytól és párttól függetlennek, a kritika szabadságát mindenkivel szemben fenntartónak tervezi. Álláspontja szerint a magyar kisebbség Romániának ugyanolyan jog szerinti tényezője, mint a románság – hangsúlyozza a monográfus, megtoldva majd azzal, ami hősének ábrándos természetére vallhat, hogy az efféle tervek jórészt ma is megvalósításra várnak. De hozzát teszi azt is, ami ismét árulkodó lehet, hogy Móricz Miklós kezdte rosszul érezni magát a *Brassói Lapok*nál, mert riportok írására készítették, amit nem vállalt, szerinte ugyanis „a riport elsősorban adatgyűjtés, és tele van mindenféle adattal”.

Brassó után Budapest következik – a testvérek között csitul a viszály, amit Móricz Miklós bibliográfiája (a hírlapi cikkek nélkül) úgy is érzékeltet, hogy mindig akkor szaporodnak a jelesebb fórumokon közreadott írásai, amikor a lapok élén ott áll a bátyja. S nyilván dolgozatokat kér tőle. Így történik ez 1929-et követően pár évig, amikor Babitscsal együtt a *Nyugat* szerkesz-

tője, s a Szemle rovatban közgazdasági témájú cikkeket közöl az öccsétől. Majd 1941-ben és 1942-ben a *Kelet Népe* első embereként teszi ugyanezt, és itt is számíthat arra, hogy a bankokról, a behozatal-kivitel dolgairól, továbbá az általa is támogatott népfőiskolai kezdeményezésekről vagy éppen a szénporos magyar tégláról szól majd az értekezés. *Az őstermelés mérnökei*, *Falukutatók*, *Földet az aranykalászos gazdáknak*, *Mit csináljak a disznómmal?* – a címek alapján azt lehetne gondolni, hogy 1945 után a Parasztpárt híve, tagja lesz, ő azonban a szociáldemokratákhoz csatlakozott, későbbi önéletrajza szerint így fejezte ki „a korcs polgári és a mű-kisgazdapárti programtól való idegenkedését”. A Rákosi vezette Magyar Dolgozók pártjától nem idegenkedhetett ennyire – a szocdemek és a kommunisták pártjának egyesülése után ugyanis nem vették át ide, ráadásul a nyomdáját kártérítés nélkül államosították. Mint kizsákmányoló szellemesen érvelt, magában: „ha nem lett volna az, amit kizsákmányolásnak neveznek, akkor nem lett volna mit örökölni az elmúlt rendszertől”. Bátyja szellemi örökösének aligha számított, aligha számították – semmiféle kivételezésben nem részesült. Az ötvenes évek elejétől egy tervező vállalat alkalmazottja, bérét nyelvpótlékokkal tudja növelni, angolból, franciából és németből is vizsgálják, de még románból, oroszból is fordít. 1954 elején vetődik fel benne a gondolat, hogy megírná bátyja pályakezdésének történetét – az Irodalmi Alap támogatja az ötletet csekély összeggel is, a monográfus által meglepő módon szintén csekélynek tartott nyugdíj, a havi 1200 forint kiegészítéseként. (E sorok írója ennyi fizetéssel kezdte a pályáját 1970-ben.) *A Móricz Zsigmond indulása* elkészül – Kápolnai Iván a folyamatot ismerteti, a fogadtatást alig. Páratlan eset, amit leír, hasonlóra se korábbról, se későbből nincs példa – nevezetesen, hogy a Magvető kiadó javasolta lektort a szerző nem fogadta el, s Nagy Péter helyett így lett Czine Mihály az. Ő a mű folytatását is javasolta, arról azon-

ban nincs közlés, hogy egyetértett-e a szerző véleményével, elképzelésével. Eszerint Móricznak a *Hét krajcár* után háromszor hét évre tagolható „tisztá írói korszaka” következett, a *Nyugathoz* köthetően, ahol Fenyő Miksa szavával, „király” volt, és ebből a királyból lett áru, vevője, Miklós Andor jóvoltából, amikor *Az Est lapokban* kétes értékű pénzt és hírnevet szerzett. E súlyos ítéletet nem támasztja alá, de nem is értelmezi aztán sem a monográfus, sem a hőse – ez utóbbi részéről talán egy kissé kései irigységgel, féltékenységgel lenne magyarázható. Az előbbi pedig nemigen akart irodalom- és sajtótörténeti kérdésekbe bonyolódni, beérte a munkák, így a következő kötet, a *Móricz Zsigmond érkezése* bővebb ismertetésével. Kritikával illetni, például a fogadtatástörténet alapján, még ennyire sem akarhatta; megelégedett azzal, hogy a könyveknek vannak hibáik és esetenkénti tévedéseik.

* * *

Hamar Péter szigorúbb ítélkező. Nyilván nem veszi sorra Móricz Miklós közgazdasági vagy statisztikai munkáit, de az is nyilvánvaló, hogy nem ért egyet Kápolnai Iván összegzésével, mely szerint az „írói kvalitásai” mellett mint társadalomtudós a korabeli élet viszonyainak alapos ismeretében „olyan adottságokkal és affinitással is rendelkezett”, melyek a Zsigmonddal foglalkozó irodalmárokból, családtagokból többnyire hiányoznak. Ha ez a családtag Virág, akkor aligha ellenkezne, hiszen egy helyütt az író lányának „szokásos felületeségé”-t említi, másutt pedig, hogy az apjáról szóló könyveit nehéz besorolni, mert féltőn járnak az irodalomtörténet és a szubjektív visszaemlékezés között. Általában is úgy látja azonban, hogy akár Virág, akár Lili, akár pedig a testvérek közül Miklós, illetve a húga, Ida írásairól van szó, a „részletező vizsgálatok” szerint mindegyikükben tévedések, pontatlanságok, homályban hagyott részletek, sőt néhány ponton „szándékos ferdtések” akadályozzák a hiteles pá-

lyakép „kibontakozását”. Nincs segítségére Nagy Péternek a Rákosi-korszakban megjelent, majd átdolgozott monográfiája sem, amelynek tévedéseit és ferdtéseit szintén szóvá teszi, meggyőzően bizonyítva, hogy csakugyan magán hordozza ez az annak idején akadémikusi címre jogosító munka a kor minden ideológiai ballasztját. De a *Közdösítés nélkül* talán Móricz Miklós bírálatában a legkeményebb. S ennek bizonyosan az az oka, hogy a kötet valahány tanulmánya filológiai aprómunkára, az életrajz legkisebbnek és legjelentéktelenebbnek tetsző részleteinek tüzetes vizsgálatára épül. Legyen szó arról, hogy 1952-ben Tiszacsécsén miért egy parasztházat, nem pedig az író szülőházát jelölték meg emléktáblával. Vagy arról, hogy mikor, milyen körülmények között vesztette el a vagyonát a család a tüzes gép felrobbanása után, volt-e árverezés például. Vagy – fárasztó feladat, bogaraszást kíván – a múlt század eleji népköltészeti gyűjtőutak idejének és helyének megállapítása. Mint annak tisztázása is végül, az életműben miért övezte hallgatás, hogy 1929-ben a szülőfalu díszpolgárrá avatta az író. Hamar Péter Móricz Miklóst elmarasztaló szavai főleg az emléktábla, a tüzes gép és a gyűjtőút dolgában erősödnék fel. Az előbbiben pedig nem lehetnek súlyos vétkei – az idegen házat hamarabb megjelölték, mint ahogy ő hozzá kezdett volna monográfiáihoz. Lehet, valóban sok hibás adatot tartalmaznak könyvei, lehet, érvelése rossz premisszákból indul ki, ám az nehezen lehet, nem könnyen igazolható, hogy „hozzájárult” a köz megtevesztéséhez, s miatta (is) él a köztudatban a „vadidegen parasztház” Móricz-házként. Akkor már tényleg Virág a ludas abban, hogy „assisztált” a csaláshoz, hogy apjának, a „szegény-parasztság írója”-nak szülőházaként ne egy zsindeletetős házat jelöljenek meg 1952-ben, különösen, hogy épp egy kulák lakott benne, hanem egy zsúpfedeletet, egy viskót. A család 1884. szeptember utáni csődjét, ami a tüzes gép felrobbanásával kezdődött, lépésről lépésre haladva deríti fel

[Szemle]

a tanulmányíró, szelídnek aligha nevezhető megjegyzésekkel illetve itt is az életrajzírók jórésztét. A *Móricz Zsigmond indulása* szerzőjét, hogy az események taglalásában „következetességgel aligha gyanúsítható”, hogy amit az adatok és tények terén az írónak nem sikerült „összekavarnia”, „azt testvéri szívességből az öccse megtette”. De kijut az Így élt... sorozat monográfusának, Kiss Tamásnak is, aki szerinte a szocialista kultúrpolitika „sugallatára” akarta szegényparasztnak láttatni Móriczot. A tudósi lelkiismeretlenségnek azonban mégiscsak Nagy Péter a mintája: könyve javított, átdolgozott kiadásában a szülőházat illetően a jegyzet-apparátus úgy igazít el, hogy Czine Mihály monográfiájához irányít – ez viszont bizonytalanul tartja a helyet, amelyről az akadémikus előbb mint pici földes szobájú lakást festett le. Azon aligha lehet csodálkozni, hogy a díszpolgárvató ünnepségnek az életrajz írói kevés figyelmet szenteltek – az életműben nem az ünnepelt köszönő beszéde lett volna az egyetlen, amelyet a szocialista cenzúra megnyirbál. Móricz ugyanis – és ezt a tanulmány mintha rosszállóan említene – maga sem akart elmaradni a többiek „hazafias hangvételeitől”, és a Tiszával, a túlsó partjával példálózott, mondván: „Itt valami rettenetes dolog történt! Rettenetesen megváltozott minden. Lángfolyó hömpölyög a falu alatt, lángfolyó: válaszfal az egyik part magyar népe és a másik part magyarja között.” Aztán így folytatta: „Itt él a magyarság, lángkerítésbe zárva, se rokonunk, se testvérünk... Érzem, hogy ezen a helyen, most vallomást kell tennem: Húszéves munkám alap gondolata az volt, minden írásomban az a gondolat vezetett, hogy ennek a magyar földnek Európa szellemi, politikai, gazdasági központjának kell lennie.” A ceremónia, illetve az előkészületek leírása nemcsak a kor hangulatát érzékelteti úrhatnamságával együtt, hanem azt is, mennyire érezte idegennek magát a falusi környezetben Simonyi Mária, a feleség s mennyire maga Móricz. A dolgozat az alkotói karakter rajzához is

ad színeket, nem csak a tények és adatok útvesztőiben próbál eligazítani – mint a néprajzi gyűjtés útjairól készült, fáradságos kutatásról tanúskodó, ám az írói teljesítmény értékelése szempontjából kevés eredményt nyújtó korrekciós tanulmány. Ami végül a *Ködösítés nélkül* egészéről is elmondható: nem az életmű, hanem az életrajz az igazi terepe, ennek kutatta fel sok-sok zezzugát. Nem biztos, hogy elődei mind ködösíteni akartak volna, meglehet, figyelmetlenek voltak csupán, felszínesek és türelmetlenek. Hogy ő otthonosabb a tájon, arra pepecselő szorgalmán túl magyarázatul szolgálhat: tényleg otthon van Móricz szülőföldjén, élete, sorsa köti Szatmárhoz.

Ami megelőzte ezt a kötetet, az fölér egy irodalomtörténeti belépővel: a *Móricz Zsigmond utolsó szerelme* szakmai elismerést is hozott és olvasói érdeklődést is kiváltott. A címbelemi szerelem a köztudatban Csibeként ismert Litkei Erzsébet, az Árvácska modellje, akiről az iskolások is tudták, hogy az író nevelt lánya volt. Hogy előbb alkalmi partnere, aztán a szeretője, főként pedig hogy egyetlen fiának, Imrének az édesanyja is – ennek a bennfentes körökben régóta suttogott, ismert ténynek a valóságtartalmát elsőként Hamar Péter igyekezett megvizsgálni. Akképpen, ahogy Szilágyi Zsófia látta: források rengetegében utat vágva valódi nyomozóként kellett kideríteni az igazat, ám a szerző, miközben óriási munkát végzett el, „valódi nyomok és félrevezető jelek elolvasása után időnként nem tudott megküzdeni” az áradó bőséggű anyaggal. Ráadásul „mint egy rossz krimi szerző”, előre kifecsegte, hogy Móricz és Csibe első találkozására nem akkor esett, 1936 szeptemberében, amikor az irodalomtörténet tette, hanem több mint két évvel korábban, 34 nyarán, júliusban, amikor megfogant közös gyermekük, a Litkei Imre névre keresztelt, ma is élő dr. Móricz Imre. Ezt az állítást – *A tovább élő Móricz szerzője* szerint – jobb lett volna meghagyni csattanónak, poénnak, még ak-

kor is, ha Hamar előtt jóval Végh Antal is közhírré tette már a tény, csodálkozva, „az érdeklődők, az ország közvéleménye, miért nem tudhatja: Móricz Imre a Móricz Zsigmond fia!”. Ő bizonyára onnan tudhatta, ahol ez mintegy nyílt titok volt, s ahová együtt jártak, a debreceni református kollégiumból.

A tényállítás azonban legyen bármily hátrózott, mégis hagy kétségeket. Magában a szerzőben is, ő sem hamarkodja azért el a dolgot. Sőt, egy helyen elszólja magát, a Simonyi Mária bűvkörében tartó „szerelmi téboly” megszűntén töprengve írja, hogy az időpont meghatározását tekintve egyszerűsödne a dolog, „ha bizonyítható lenne, hogy Litkei Imre Móricz Zsigmond édes gyermeke, vér szerinti fia”. Nyilván úgy érvel aztán, hogy ő maga bizonyítva tudja ezt, noha csak közvetett bizonyítékokkal állhat elő, a „bizonyosság végérvényességéhez” nem jutva el. És valóban sok, gyanúsán sok a kételyre okot adó mozzanat, fordulat is. Például, hogy Móricz az apasága titkát sohasem fedte fel – sem Csibe, sem a fia előtt. De korábban, a megesett leányanyában sem rémlett fel, hogy ki az apa, hogy az őt és a gyermekét majd örökbefogadó Móricz az. Bonyolítja a helyzetet, hogy később a saját fiát úgy tüntette fel, mintha a testvére volna, saját magát pedig, rögeszmésen, mint aki az író lánya. Móricz „bizonyosan le akarta leplezni magát, de 1942-ben még nem látta elérkezettnek az időt” – bocsátkozik erősen vitatható feltételezésekbe Hamar Péter, hozzátéve, hogy az alig több mint hatvan esztendő ember nem számított rá, számára mennyire szűkmarkúan méri a sors az éveket. Hasonló feltevés, hogy a kisfiú születési időpontja gyanús lehetett előtte, főleg meg, hogy „pontosan tudhatta, mikor volt együtt először Csibével”. A bizonyítékok közül mintha Imike fényképe volna a perdöntő. Hogy magára, illetve a család jellegzetes vonásaira ismert benne, s ez „egészen mély érzelmi folyamatot indíthatott el”. Még a fotónál is perdöntőbbnek véli azt a regényt, a *Míg új a szerelem* címűt, amely szerinte nem a Simonyi Máriával kötött házassága sikertelenségének története,

mint némely irodalomtörténész hitte, és nem is kitérő a pályán, hanem annak az örömmek a kifejezése, hogy Litkei Imi az ő fia. A műben tán „arányaiban kevésbé, jelentőségét tekintve azonban fontos téma” ez, állítja, s az igen hosszadalmas elemzés-ismertetés után oda lyukad ki, hogy a regény fikciós világába foglalt életrajzi összefüggések ugyanabba az irányba mutatnak, mint a levelek, naplórészletek, vallomások – a *Míg új a szerelem* tanúságtétele tehát figyelmet érdemel. S ha így van is, sőt, ha a regény volna a bizonyítékok bizonyítéka, akkor még magától értetődőbb a kérdés: Móricz, aki – korábbi szavai szerint – „összes sikerét mind odaadná egy fiúért”, megbizonyosodván róla, hogy „fia van”, miért nem vállalta a gyermekét, miért nem vette a nevére. Hiszen azzal, hogy Leányfalura költöztette őket, s hogy Csibét a *Kelet Népe* mindenesének tette meg, úgylis pletykaáradatot szabadított magára, s a családja egyetértését sem vívta ki.

A könyv erénye, hogy a különös históriát nemcsak a férfi, az apa szemszögéből látatja, hanem a nő, az anya nézőpontjából is. Híven a címhez, valóban középponti alak itt Litkei Erzsébet. Finom fogalmazás ifjúkori viselkedéséről, hogy gyakran bonyolódott hazugságokba. Nemcsak füllenős volt, rendőrségi ügyei is voltak alkalmi kurtizán szerepéből következően. Gyermekeit azonban vállalta, nem úgy, mint őt az anyja, még ha Zagyvarékasra adta is nevelőszülőkhöz. S noha az „apukám”-nak szólított Móricz Zsigmond tartotta el, neki volt a szexuális partnere, igyekezett a szellemi partnere is lenni. Nem annyira ő maga törekedett erre, inkább a párja ösztökélte. Ami nem zárta ki, hogy ne bonyolódjon más – szerelmi kapcsolatokba. Kolozsvárott például, ahol a *Kelet Népe*nek toborzott volna előfizetőket, s ahol kölcsönös vonzalom támadt a költő Varró Dezsővel, akinek „apuka” agyvérzése, kórházba kerülése után szinte könyörög, „ha tutsz gyere sok csók édesanyádnak és Neked kislányotoktól Erzsikétől”. A fiatalember azonban nem jött, hiába kérte a temetés másnapján is, jött vi-

[Szemle]

szont férjnek az a dr. Keresztes Károly, akit a folyóirat jogi ügyeinek intézőjeként már előbb ismerhetett. Ketten alapították aztán meg a „Móricz Zsigmond” Könyvkiadó Vállalatot üzlettel. Kevésbé ismeretes, hogy ők jelentették meg Rideg Sándor regénye, az *Indul a bakterház* és Gyárfás Miklós két kötete mellett Weöres Sándor elmélkedéseinek (azaz nem a verseinek) a gyűjteményét *A teljesség felé* címmel. Ami az utókor elismerését még inkább kivívta: bolthelyiségük a „magyar ellenállási mozgalom egyik hídfőállása lett”, katonaszökevényeket, zsidókat bujtattak, a galérián illegális nyomdagép gyártotta a hamis igazolásokat. Emberségük és bátorságuk tanúsítója, hogy 1997-ben mindketten megkapták, posztumusz kitüntetésként a Világ Igaza okira-

tot a Jad Vasem Intézettől, Móricz Erzsébet neve pedig ott olvasható a budai Apor Vilmos tér kinyitott könyvet formázó emlékművén is. „Adassék neki tisztelet! Megszolgált! És meg is szenvedte az élet tisztítótüzeiben!” – a könyv utolsó sorai olyan távlatba helyezik a hajdani Csibét, ahová a legmerészebb írói képzelet se igen juttatta volna. Még Móriczé sem, amikor – nem először? – találkozott vele a Ferenc Józsefhídon, s mindjárt remeknek találta a mondatát: „Az anyja szemit, jó volna beleugorni a Dunába”.

Összegzés? Zárlat? Ami a nyitány volt: a négy könyv, a három szerző csak úgy ahogy olvassa egymást. Ezzel ösztönözhetnek mégis – Móricz olvasására is.

MÁRKUS BÉLA

*Keseredő**A Hitel novemberi számának szerzői*

<i>Ablonczy László</i> (1945) Budapest	<i>Dávid Gyula</i> (1928) Kolozsvár	<i>Szász István Tas</i> (1936) Leányfalu
<i>Babosi László</i> (1973) Nagykovács	<i>Fecske Csaba</i> (1948) Miskolc	<i>Szekeres Tibor</i> (1957) Budapest
<i>Balázs Tibor</i> (1958) Budapest	<i>Kemsei István</i> (1944) Budapest	<i>Tornai József</i> (1927) Budapest
<i>Borbándi Gyula</i> (1919) München	<i>Kerégyártó György</i> (1970)	<i>Tóth József</i> (1940) Budapest
<i>Bozók Ferenc</i> (1973) Kecskemét	Dunaharaszti	<i>Tőkészki László</i> (1951)
<i>Buda Ferenc</i> (1936) Tiszakécske	<i>Márkus Béla</i> (1945) Debrecen	Budapest
<i>Cs. Nagy Ibolya</i> (1946) Debrecen	<i>Szakolczay Lajos</i> (1941) Budapest	<i>Vásy Géza</i> (1942) Budapest